

ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ІНСТИТУТАМИ

Проведено аналіз особливостей формування інституціональної системи України як сукупності взаємопов'язаних соціальних, правових, економічних інститутів, що визначає її структуру суспільні взаємодії та розвиток усіх підсистем суспільства, в контексті всебічних реформ. Складність процесів їх реалізації зумовлює потребу у використанні всіх можливих ресурсів, зокрема фінансової та консультативної допомоги міжнародних фінансових інститутів (МФІ). Така допомога використовувалась постсоціалістичними країнами при здійсненні ринкових трансформацій, а згодом подальших перетворень. Водночас МФІ, закладаючи рекомендації щодо реформ як умови співпраці, фактично впливали на інституціональний вибір як зовнішній обмежувальний чинник. Визначено, що системна ринкова трансформація в Україні мала забезпечити ефективність ланцюжка: інститути – конкурентні ринки – ефективність – економічне зростання – добробут населення, однак ринок як цілісна система дієвих взаємопов'язаних складових не сформувався. Це підтверджують проаналізовані показники оцінки якості функціонування інститутів, котрі для України значно нижчі, ніж, наприклад, для Польщі. Зіставлення процесів ринкового реформування в цих країнах показало, що, попри схожі рекомендації, відмінності у послідовності проведення реформ та підходах до їх реалізації зумовили різні результати: успішне функціонування в складі ЄС для Польщі, необхідність масштабного реформування для України. Аналіз реалізації програм співпраці України з МВФ (саме умови Фонду великою мірою передбачають інституціональну складову) показує, що реформи з урахуванням запропонованих вимог співпраці здійснювалися частково й непослідовно. Це дало підстави виокремити проблемні аспекти перетворень: цілепокладання та зрушення в системі цінностей; розбудова політичної системи на демократичних плюралістичних засадах; децентралізація; реальна приватизація; взаємовідносини влади, особи та соціуму; невідповідність формальних і неформальних інститутів, декларованих до створення і реально створених. За результатами аналізу визначено, що відставання інституціональних перетворень від макроекономічних реформ призвело до дисфункціональності інституціональної системи. Дотримання умов МФІ відіграло велику роль у макроекономічній стабілізації, тоді як для інституціональних змін ці умови були лише каталізатором. Реалізація інституціональних реформ, як показує досвід Польщі, потребує послідовності, своєчасності й комплементарності, оскільки ефективність інституціональної системи залежить від її повноти. Отже, взаємовідносини з будь-якими міжнародними організаціями, у тому числі фінансовими, мають будуватися на принципах формування узгоджених із національними інтересами програм, а не вирішення одномоментних проблем.

Ключові слова: інституціональна система, інститут, Міжнародний валютний фонд, індекси оцінки якості інститутів, інституціональний вибір.

Табл. 3. Рис. 1. Літ. 36.

Поченчук Г. М.

ПЕРСПЕКТИВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ИНСТИТУТАМИ

Проведен анализ особенностей формирования институциональной системы Украины как совокупности взаимосвязанных социальных, правовых, экономических институтов, которая определяет и структурирует общественные

© Поченчук Г. М., 2016

взаимодействия и развитие всех подсистем общества, в контексте всесторонних реформ. Сложность процессов их реализации обуславливает необходимость в использовании всех возможных ресурсов, в том числе финансовой и консультативной помощи международных финансовых институтов (МФИ). Такая помощь использовалась постсоциалистическими странами при осуществлении рыночных трансформаций, а впоследствии дальнейших преобразований. В то же время МФИ, закладывая рекомендации по реформам как условия сотрудничества, фактически влияли на институциональный выбор как внешний ограничительный фактор. Определено, что системная рыночная трансформация в Украине должна обеспечить эффективность цепочки: институты – конкурентные рынки – эффективность – экономический рост – благосостояние населения, однако рынок как целостная система действенных взаимосвязанных составляющих не сформировался. Это подтверждают проанализированные показатели оценки качества функционирования институтов, которые для Украины значительно ниже, чем, например, для Польши. Сопоставление процессов рыночного реформирования в этих странах показало, что, несмотря на схожие рекомендации, различия в последовательности проведения реформ и подходах к их реализации обусловили разные результаты: успешное функционирование в составе ЕС для Польши, необходимость масштабного реформирования для Украины. Анализ реализации программ сотрудничества Украины с МВФ (именно условия Фонда во многом предусматривают институциональную составляющую) показывает, что несмотря на учет предложенных требований сотрудничества осуществлялись частично и непоследовательно. Это дало основания выделить проблемные аспекты преобразований: целеполагание и сдвиги в системе ценностей; развитие политической системы на демократических плюралистических началах; децентрализация; реальная приватизация; взаимоотношения власти, личности и социума; несоответствие формальных и неформальных институтов, декларируемых к созданию и реально созданных. По результатам анализа установлено, что отставание институциональных преобразований от макроэкономических реформ привело к дисфункциональности институциональной системы. Соблюдение условий МФИ играло большую роль в макроэкономической стабилизации, тогда как для институциональных изменений эти условия были лишь катализатором. Реализация институциональных реформ, как показывает опыт Польши, требует последовательности, своевременности и комплексности, поскольку эффективность институциональной системы зависит от ее полноты. Таким образом, взаимоотношения с любыми международными организациями, в том числе финансовыми, должны строиться на принципах формирования согласованных с национальными интересами программ, а не решения сиюминутных проблем.

Ключевые слова: институциональная система, институт, Международный валютный фонд, индексы оценки качества институтов, институциональный выбор.

Galyna Pochenchuk

PROSPECTS OF UKRAINE'S COOPERATION WITH INTERNATIONAL FINANCIAL INSTITUTIONS

The author analyzes the characteristics of the formation of the institutional system as a set of interrelated social, legal and economic institutions that defines and structures the social interaction and the development of all subsystems of society, in the context of comprehensive reforms. The complexity of the reformation process determines the need to use all possible resources, including financial and advisory support of international financial institutions (IFIs). Such aid was used in the process of market transformation and in the further changes by post-socialist

countries. IFIs recommendations for reforms as the conditions for cooperation actually influenced the institutional choice as an external limiting factor. The article specifies that systemic market transformation in Ukraine would ensure the efficiency of the chain: institutions - competitive markets - efficiency - economic growth - welfare. In fact, the market as a complete system of effective interconnected components was not formed. This is confirmed by the estimation indices of institutional quality, which are much lower in Ukraine than, for example, in Poland, which has been successfully reformed. The benchmarking of market reform processes in Poland and Ukraine showed that despite the similar recommendations, the differences in the sequence of reforms and management approach to their implementation led to significantly different results: successful performance of Poland as a part of the EU and the need for massive reforms in Ukraine. The analysis of the implementation of cooperation program between Ukraine and the IMF shows that the proposed reforms based on the requirements of cooperation were made partly and inconsistently. This gives the reason to identify problematic aspects of transformations: goal-setting and a shift in the system of value, development of the political system according to democratic pluralistic principles, decentralization, real privatization, relationships between the authority, the individual and society. The undertaken analysis determines that the backlog of institutional reforms from macroeconomic reforms has led to disfunctioning of the institutional system. At the same time, compliance with the IFIs conditions played a significant role in macroeconomic stabilization but for institutional changes they were only a catalyst. As the experience of Poland confirms, the implementation of institutional reforms requires consistency, timeliness and complementarity, as the effectiveness of the institutional system depends on its completeness. Thus, relations with any international organizations, including financial, should be based on the principles of formation of agreed with the national interests programs, but not on a quick-fix problem solution.

Key words: institutional system, the institution, the International Monetary Fund, the quality institutions indices, institutional choice.

JEL classification: F53, F55.

Важливість сформованої інституціональної системи для соціально-економічного розвитку та зростання добробуту населення країни нині не викликає заперечень. Інституціональна система як сукупність взаємопов'язаних соціальних, правових, економічних інститутів визначає й структурує суспільні взаємодії та зумовлює можливості висхідного розвитку всіх підсистем суспільства. Тому актуальним є дослідження чинників, котрі впливають на структуру та ефективність цієї системи.

В умовах, які склались в Україні, коли нині постало питання докорінних суспільних реформ життєдіяльності, їхні інституціональні аспекти є надзвичайно важливими. При цьому співпраця з міжнародними фінансовими інститутами (МФІ) є вагомим інструментом підтримки реформ.

Сучасний розвиток соціально-економічних систем характеризується ускладненням взаємовідносин між економічними агентами та зростанням ролі людського чинника. Інституціональна економіка найповніше зважає на ці тенденції і розглядається як учення, орієнтоване на людину, її свободу та соціальний захист. Зростає кількість різних напрямів і теорій інституціоналізму, котрі враховуються в економічній практиці суб'єктів різного рівня агрегування.

Проблеми інституціональної динаміки та розвитку інституціональних систем досліджували такі зарубіжні вчені: Д. Белл, М. Вебер, Т. Веблен, Дж. Вільямсон, Т. Еггертсон, Р. Коуз, Р. Нельсон, Д. Норт, М. Олсон, С. Уінтер, Дж. Ходжсон, Й. Шумпетер [1–11] та ін. Інституціональне середовище в пере-

хідній економіці аналізували А. Аслунд, Л. Бальцеревич, Я. Корнаї, Д. Норт, Р. Нуреєв, В. Полтерович, В. Радаєв, А. Ткач, В. Якубенко [12–20]. Зокрема, у роботі Дж. Вільямсона враховані положення неінституціоналізму щодо розроблення рекомендацій до реалізації програми ринкового реформування колишніх соціалістичних країн, відомої як “Вашингтонський консенсус”, котра впроваджувалася під егідою МФІ [21].

Зважаючи на зростання ролі МФІ в умовах глобалізації світового господарства, значна увага в економічних дослідженнях приділяється висвітленню можливостей та наслідків цього впливу для перехідних економік та країн, що розвиваються. Так, у працях Р. Барро, Д. Капура, Дж. Сакса, Дж. Стігліца, Дж. Тіроля [22–26], а також у друкованих виданнях МФІ висвітлюється проблематика формування умов їх співпраці з постсоціалістичними країнами та країнами, що розвиваються. Звіт Світового банку щодо світового розвитку за 2002 р. присвячений дослідженню розбудови ринкових інститутів, які сприяють економічному зростанню й скороченню бідності, а також участі МФІ у цих процесах [27]. Робота Д. Кауфмана, де розглянуто розроблення методології оцінювання якості інститутів, використовується зазначеними інститутами при огляді досягнень країн-реципієнтів [28]. У низці досліджень наведено оцінки впливу співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на забезпечення стійкості макроекономічної стабільності [29; 30], економічного зростання [31] та інституціональної розбудови економічної системи країн-реципієнтів [32].

З огляду на полярні висновки щодо ефективності співпраці з МФІ для різних країн, зокрема постсоціалістичних, а також необхідність продовження співробітництва України з МВФ, доцільно продовжувати дослідження в цій сфері з позицій оцінки досягнень і упущень із метою врахування в подальшій розбудові ефективних для національних інтересів взаємовідносин.

Мета статті – дослідження впливу співпраці з міжнародними фінансовими інститутами, особливо МВФ, на інституціональну систему України та визначення дієвості реалізованих інституціональних перетворень через оцінку якості інститутів та з урахуванням міжнародного досвіду.

Початок співробітництва постсоціалістичних країн, зокрема й України, з МФІ (насамперед МВФ та Світовим банком), пов’язаний з реформуванням командних економік та розбудовою ринкового господарства в рамках політики “Вашингтонського консенсусу”*. На практиці реформи згідно з цими рекомендаціями стали синонімічними неолібералізму та ринковому фундаменталізму, а ефективність і результати їх впровадження проаналізовані в багатьох дослідженнях [12–14]. Найуспішніше радикальні реформи було реалізовано в Польщі.

Однак рекомендації “Вашингтонського консенсусу” більш-менш успішно діяли у 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. в окремих країнах і певному інституціональному середовищі. Тому наприкінці 1990-х років з’явилися критичні роботи щодо дієвості згаданої програми [33]. Критику умовно можна поділити на два напрями: перший – концентрує увагу на помилковості над-

* “Вашингтонський консенсус” – сукупність правил економічної політики, розроблених для країн Латинської Америки в 1989 р., які покладені в основу рекомендацій МВФ та Світового банку щодо напрямів і заходів ринкових перетворень у колишніх соціалістичних країнах.

мірного роздержавлення та дерегулювання і ґрунтується переважно на кейнсіанській та марксистській методології; другий – загалом не ставить під сумнів загальний курс на лібералізацію, роздержавлення та макроекономічну стабілізацію, однак вважає, що рекомендації здебільшого спрямовані на демонтування старої соціально-економічної і політичної системи і не мають конструктивної спрямованості, яка б урахувала сучасні реалії. Другий напрям базується на інституціонально-інформаційних підходах.

Значні критичні зауваження внаслідок суперечливості реформ на пострадянському просторі, серії криз в Азії (кінець 1990-х років) та Латинській Америці (початок 2000-х років) зумовили модифікацію “Вашингтонського консенсусу”. За підтримки Світового банку цю ідею було реалізовано в рамках міжнародного проекту “Перегляд Вашингтонського консенсусу. На шляху до нових правил глобального регулювання”, який передбачав розроблення нових рекомендацій щодо проведення макро- та мікроекономічної політики, інституціонального реформування в процесі співпраці з МФІ [34]. Саме в межах цього проекту було переглянуто роль інституціональних факторів, а якість інститутів почала розглядатись як один із визначальних чинників успішності стратегії економічного розвитку.

Ринкова трансформація передбачала розв’язання проблеми інституціонального вибору (рисунок).

Формальна теорія інституціонального вибору ґрунтується на кількох підходах: *культурологічний* враховує культурну спадщину і розглядається як *qwerty-ефекти* та *path dependence* (залежність від минулого розвитку); *політичний* базується на теорії суспільного вибору та зважає на опортуністичну поведінку агентів у процесі прийняття рішень щодо вибору; *економічний* поширює закономірності функціонування ринкової системи (конкуренція, ефективність) на інституціональні системи; *соціетальний* враховує неоднорідність суспільства (наявність переважаючих етнічних груп з відповідними інституціональними перевагами). Під час інституціонального вибору узгоджуються інституціональні переваги зацікавлених сторін [17]. На нашу думку, при здійсненні ринкових трансформацій постсоціалістичними країнами, а згодом подальших перетворень МФІ, закладаючи рекомендації щодо реформ як умови співпраці, фактично чинили вплив на інституціональний вибір як зовнішній обмежувальний чинник.

Трансформаційні процеси в Україні в 1990-х роках спровокували суттєві перетворення на макро- і мікрорівнях функціонування соціуму. Під макро-рівнем ми розуміємо системні зміни інституціональної структури суспільства в економічній, політичній, культурній і правовій сферах. Цей рівень тісно

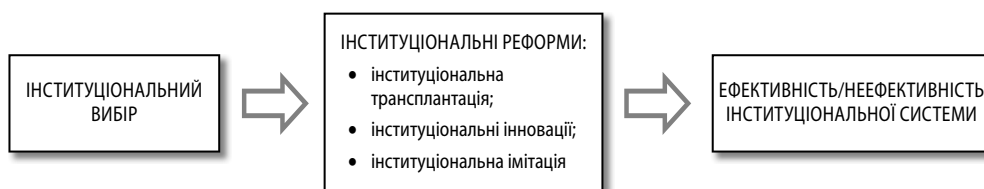

Рисунок. Процес інституціонального вибору

Складено автором.

пов'язаний із якісними перетвореннями стійких систем взаємоорієнтованої поведінки соціальних суб'єктів. Такими наразі є: політичні еліти, провладні сили, котрі свідомо перебудовують інституціональну структуру суспільства згори, за допомогою управлінських та правових ресурсів. Мікрорівень трансформаційних перетворень передбачає якісну зміну стійких систем поведінки соціальних суб'єктів у економічній, політичній і культурній сферах. Суб'єкти мікрорівня – пересічні громадяни, котрі також вносять певні корективи у ці процеси, щоправда, відповідно до ресурсів, через механізми індивідуального вибору поведінки в межах наявної сфери свободи.

Системна ринкова трансформація в Україні мала б забезпечити дієвість ланцюжка: інститути – конкурентні ринки – ефективність – економічне зростання – добробут населення. Насправді ринок як цілісна система дієвих взаємопов'язаних складових не сформувався.

Про наслідки “ринкової” трансформації впродовж 1991–2014 рр. свідчать такі параметри:

- частка сировинної складової у структурі економіки становить 70 %;
- протягом 1990–2012 рр. частка наукоємних галузей (машинобудування, легка промисловість, верстатобудування, приладобудування, радіоелектроніка, виробництво турбін, авіабудування, автомобілебудування) знизилася у структурі промисловості з 31 до 12 %;
- у той самий період частка чорної металургії зросла з 11 до 22 %;
- зношеність основних фондів збільшилася з 43,7 % у 2000 р. до 77,3 % у 2013 р. [35].

У табл. 1 наведено динаміку запровадження програм співпраці МВФ і України (звертаємо увагу саме на співпрацю з МВФ, оскільки його умови більшою мірою передбачають інституціональну складову).

Аналіз реалізації програм співпраці України з МВФ та відповідних реформ показує, що реформи, а відповідно й умови, які потребували так званих непопулярних рішень, оскільки або торкалися чийось приватних інтересів (олігархічних кланів та пов'язаних осіб), або знижували рейтинги влади в населення (зважаючи на частоту зміни урядів – за 25 років більше 20 урядів), здійснювалися частково й непослідовно. Відповідно в цілях і умовах програм співпраці з МВФ, починаючи з 1995 р., простежуються постійні повтори, зокрема щодо державних фінансів, державної власності, енергетичного сектору, системи соціальних гарантій. Попри те, що більшість умов пов'язані з макроекономічною політикою та регулюванням, а не безпосередньо з інституціональними вимогами, вони також опосередковано впливають на розвиток інституціональної системи. Так, реформи державного сектору (фінансів, власності) стосуються базових економічних інститутів (права власності та їх специфікація, конкуренція, несприйняття корупції). Те саме стосується й енергетичного сектору. Реформи системи соціального забезпечення, обмеження патерналістської поведінки держави впливають на стан державних фінансів і зумовлюють необхідність у перетвореннях поведінкових установок громадян, тобто є поштовхом до зміни неформальних інститутів.

Сьогодні при реалізації реформ в Україні часто наводять приклад Польщі, яка також тісно співпрацює з МВФ. Є багато досліджень як зарубіжних, так

Таблиця 1

Програми співпраці МВФ та України

Період, роки	Програма фінансування	Основні цілі програми	Фінансове забезпечення програми
1994–1995	Системна трансформаційна позика (STF) (єдина завершена програма)	Лібералізація економіки, скорочення дефіциту бюджету, скорочення інфляції	Отримано два транші по 392 млн дол. США
1995–1998	Три річні програми Stand-by. Постійно переривались через невиконання Україною умов, насамперед щодо бюджетної дисципліни	Скорочення дефіциту бюджету та інфляції, структурні реформи	Отримано 1,9 млрд дол. США, планувалось 2,9 млрд дол. США
1998–2002	Програма розширеного фінансування EFF. Постійно переривалась через невиконання Україною умов	Забезпечення зростання ВВП, утримання прийнят-ного рівня інфляції (<10 %), реформа пенсійної системи, енергетики, сільського господарства, дерегуляція для приватного бізнесу	Отримано 1,6 млрд дол. США, планувалось 2,6 млрд дол. США
2002–2008	Попереджувальний Stand-by. Програма не була реалізована, переважно співпраця у сфері технічної допомоги	Продовження структурних реформ, утримання прий-нятного рівня дефіциту державного бюджету, при-ведення у відповідність цін на енергоносії, реформу-вання банківської системи	Можливість отримання 600 млн дол. США, отримано 0
2008–2010	Програма Stand-by, затверджена у листопаді 2008 р. Повністю не реалізована через невиконання Україною частини умов	Цілі: лібералізація економіки задля подолання наслідків кризи, реалізація структурних реформ, передбачених попередньою програмою	Отримано 10,6 млрд дол. США, планувалось 16,4 млрд дол. США
2010–2014	Програма Stand-by, затверджена у липні 2010 р. Повністю не реалізована через невиконання Україною частини умов	Стабілізація державних фінансів, фіскальна дисцип-ліна, реформування енергетичного сектору	Отримано 2,39 млрд дол. США, планувалось 15,1 млрд дол. США
2014–2015	Програма Stand-by, затверджена у квітні 2014 р. (незавершена, оскільки посилилась економічна кри-за, що потребувало потужнішого інструменту – EFF)	Проведення податкової реформи, ефективна бороть-ба з корупцією й оздоровлення енергетичного сек-тору, реформа фінансового сектору, приватизація	Отримано 4,5 млрд дол. США, планувалось 17 млрд дол. США
2015–2018	Програма розширеного фінансування EFF, затвер-джена у березні 2015 р. Затримка програми внаслідок сповільнення реформ і виконання умов	Запровадження ефективної системи управління еко-номією, реформування енергетичного сектора та системи державної власності, подальше реформуван-ня системи державних фінансів та державної служби	Отримано 6,5 млрд дол. США, планувється 17,5 млрд дол. США

Складено автором за даними МВФ.

і українських учених щодо особливостей перебігу польських реформ. Акцент у процесі реформування було зроблено на стабілізаційній та структурній політиці, формуванні регуляторних і політичних рамок для створення міцних ринкових інститутів. Інституціональний вибір мав мінімізувати можливість краху новостворених ринкових інститутів. Окремі результати нами узагальнено в порівнянні з Україною (табл. 2).

Реформи в Польщі ґрунтувалися на реалізації політики “Вашингтонського консенсусу”. Л. Бальцерович зауважив, оцінюючи досвід реформ Латинської Америки, що успішною має бути перша спроба, оскільки кожна наступна буде соціально витратнішою [14]. Цю тезу підтверджує досвід реформування в Україні: затяжні реформи спричиняють значні втрати.

Група економістів під егідою МВФ провела оцінювання трансформаційних перетворень постсоціалістичних країн станом на 2014 р. [36]. Його аналіз дає можливість виокремити такі особливості:

- 1) ринкові реформи хоча й відбувались в одному напрямі, але з різною швидкістю;
- 2) всі перехідні економіки в тій чи іншій формі співпрацювали з МВФ і отримували схожі рекомендації, однак на різних етапах реформування;

Т а б л и ц я 2

Порівняльний аналіз процесів ринкового реформування України і Польщі

Критерій порівняння	Польща	Україна
Початок перехідного періоду	1989 р.	1991 р.
Кінцева мета	Формування ринкової економіки	
Елементи ринку на початок реформ	Наявні (приватна власність)	Відсутні
Модель реформ	“Шокова терапія”	Окремі елементи “шокової терапії”, градуалістська
Співпраця з МВФ	Наявна	Наявна
Період макроекономічної стабілізації	1989–1992 рр. (з 1993 р. відновлено економічне зростання)	1991–1999 рр. (з 2000 р. відновлено економічне зростання)
Обсяги зниження ВВП	13 %	60 %
Послідовність у проведенні реформ	Одночасна реалізація реформ щодо макроекономічної стабілізації та інституціональної розбудови	Відставання інституціональних реформ від макроекономічних
Тренд реформування	Спадковість у проведенні реформ владою (у 1992 р. правляча партія “Солідарність” втратила владу через вибори внаслідок проведення жорстких реформ та їхніх негативних соціальних наслідків)	Відсутність спадковості, часта зміна урядів, “кляптикова” модель реформування (основний орієнтир – збереження влади)
Управлінський підхід до реалізації реформ	Результативно орієнтований (цільовий орієнтир – вступ до ЄС)	Процесно орієнтований (багатовекторність, постійні коливання між Сходом і Заходом)

Складено автором.

- 3) реформи макроекономічного середовища здійснювалися порівняно швидко (лібералізація економіки);
- 4) інституціональні реформи мали істотні розбіжності щодо ступеня завершеності, особливо в таких сферах, як великомасштабна приватизація, система державного управління, регулятивна й конкурентна політика, рівень корумпованості владних структур, система соціальних стандартів і гарантій;
- 5) у тих країнах, де макроекономічні реформи супроводжувались інституціональними, темпи економічного зростання були значно вищі, а втрати під час кризи 2008–2009 рр. менші, ніж у тих, де в реформуванні цих напрямів спостерігалися розбіжності.

Порівнюючи досягнення пострадянських країн Європи (країни ЦСЄ) та України, можна виокремити проблемні аспекти:

- Цілепокладання та зрушення в системі цінностей. Країни ЦСЄ, здійснюючи реформування, чітко визначили цілі, критерії і напрями реформ, нова політична еліта та громадськість дотримувалися єдиних поглядів щодо цінностей, покладених в основу комплексних реформ. В Україні було проголошено багатовекторність і відбувались постійні коливання між західним і східним векторами розвитку. Водночас загострювалися відмінності в позиціях жителів та представників політичних еліт Заходу та Сходу країни.
- Розбудова політичної системи на демократичних плюралістичних засадах. Революційні зміни наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. у країнах ЦСЄ були легітимовані внаслідок демократичних виборів на багатопартійній змагальній основі. Саме завдяки цим виборам, проведеним одразу після падіння прокомуністичних режимів, багатьом опозиційним силам вдалося зайняти відповідну нішу в політичній системі. В Україні на початку реформ відбулися, швидше, зміна назв та поділ політичної сили – комуністичної партії, за незмінного складу політичної еліти й змісту діяльності. Лише через майже 15 років під час “помаранчевої революції” сталися якісні зміни, але внаслідок відсутності згоди демократичні сили втратили здобуті переваги.
- Залежність від траєкторії минулого розвитку (“path depends”). Країни ЦСЄ менше часу перебували в умовах командної економіки, ще були живі представники покоління, яке пам’ятало життя до встановлення радянської влади (наприклад, у країнах Балтії). В Україні залежність від попередньої траєкторії проявлялася більшою мірою, оскільки велика чисельність населення була знищена під час колективізації, Голодомору 1932–1933 рр., післявоєнного голоду (1946–1947 рр.), а громадська думка щодо рухів за незалежність 1920-х років та періоду Другої світової війни була викривлена радянською історіографією.
- Децентралізація. У більшості країн ЦСЄ було проведено адміністративні реформи, здійснено фінансову децентралізацію, що дало можливість ефективніше надавати публічні послуги громадянам та громадам, використовуючи обмежені ресурси. Україна лише стала на шлях таких реформ: зроблено тільки перші кроки з фінансової децентралізації,

запроваджується укрупнення територіальних громад на засадах добровільного об'єднання тощо.

- Реальна приватизація. У країнах ЦСЄ, де відбувалася грошова приватизація, сформувався ефективний клас власників. В Україні ваучерна приватизація за умови відсутності будь-яких знань фінансової грамотності широких верств населення призвела до формування кланово-олігархічної системи власності.
- Зовнішній вплив та розвиток фінансового ринку. На початку перетворень країни ЦСЄ отримували відчутну фінансову допомогу західних країн. Так завдяки скороченню співвідношення боргів і ВВП Польщі з 83 % у 1990 р. до 56 % у 1993 р. боргові зобов'язання не виснажували економіку; відбувався значний приплив іноземного капіталу, особливо у фінансову сферу, що дало можливість швидко сформувати фінансовий ринок та його інститути. В Україні фінансова допомога, яка надходила через бюджет, використовувалась неефективно, а значні кошти внаслідок високої корумпованості чиновників виводились на приватні рахунки.
- Взаємовідносини влади, особи та соціуму. Ефективне функціонування правової держави та інститутів громадянського суспільства має ключове значення для становлення, утвердження й самореалізації особистості в демократичній європейській спільноті. Упродовж останніх 25 років у більшості країн ЦСЄ було ухвалено ті чи інші стратегічні політичні документи, котрі регулювали відносини держави та організацій громадянського суспільства, що відіграє в них значну роль у становленні стабільних моделей соціальної демократії. В Україні лише останніми роками спостерігається створення робочих взаємовідносин у рамках співробітництва за схемою “влада – громадянин – громадянське суспільство”, і така взаємодія потребує часу та наполегливості, виваженості та взаємної зацікавленості.

Результати інституціональних перетворень важко піддаються оцінці, оскільки їх складно виміряти і завжди можливий суб'єктивний підхід. Для оцінювання якості інститутів використовують міжнародні індекси. Насамперед це індекси оцінки якості та ефективності регулювання (Doing business) і якості управління (Worldwide Governance Indicators), що публікуються Світовим банком, а також індикатори переходу, котрі публікуються Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР). Дані табл. 3 характеризують рівень інституціонального розвитку Польщі та України.

Зіставлення оцінок інституціонального розвитку України та Польщі свідчить, що за рівнем завершеності перехідних реформ (Transition indicators by country) лише половина показників значно відрізняється (управління та реструктуризація підприємств, конкурентна політика, система обмінних курсів і торгівля). Однак оцінка якості інститутів різниться досить суттєво, і якщо критерії політичної стабільності та відсутності тероризму зазнають впливу об'єктивних обставин (антитерористична операція на Сході України), то решта показників характеризують результативність реформ. Наслідком є формування умов щодо легкості ведення бізнесу: Польща – 45-те місце зі 189 країн, Україна – 112-те. Якщо провести паралель стосовно значень індикаторів інституціонального розвитку зі сферами, до котрих висуваються вимоги

Показники оцінки якості інститутів Польщі й України у 2014 р.

Країна	Worldwide Governance Indicators (World Bank) Оцінка від 0 до 100 (чим вища, тим кращий показник)						Transition indicators by country (EBRD) (4+ – показник розвинутої ринкової економіки)						Умови ведення бізнесу (Doing business (місце зі 189 країн))
	Голос та підзвітність	Політична стабільність та відсутність насильства	Ефективність уряду	Якість регуляторної політики	Верховенство права	Контроль корупції	Великомасштабна приватизація	Мала приватизація	Реструктуризація підприємств та управління	Цінова лібералізація	Торгівля та система обмінних курсів	Конкурентна політика	
Польща	81,8	76,7	74,5	81,7	77,4	70,7	3,7	4,3	3,7	4,3	4,3	3,7	45
Україна	47,3	6,3	40,4	28,8	23,1	14,9	3,0	4,0	2,3	4,0	2,3	2,7	112

С к л а д е н о за даними Світового банку та ЄБРР.

МВФ, то простежуватиметься чітка відповідність: низькі показники такого розвитку – невисока ефективність реалізації реформ – необхідність подальших швидких і якісних змін.

Отже, як процес реформування в Україні, так і співпраця з МВФ мають “ефект маятника” – коливаються в протилежні напрямки (від повної підтримки та дієвості до повного уникнення й ігнорування), що позначається на результатах. Інституціональні реформи повинні проводитися послідовно, оскільки процес сприйняття і закріплення норм та правил соціальних відносин є тривалим. Істотні коливання в цілях та напрямках реформ зумовлюють інституціональні конфлікти й закріплення дисфункцій інститутів. Дисфункціональний стан пов’язаний із тим, що запроваджений інститут не виконує необхідних функцій, втрачає їх, іноді безповоротно, або виконує неналежним чином. Як наслідок, зменшуються ефективність і якість інститутів та підсистем інституціональної системи.

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Модель ринкових перетворень, яка реалізовувалася в Україні, ґрунтувалася на неокласичних засадах і не мала відповідних інституціональних передумов.

2. Відставання інституціональних перетворень від макроекономічних реформ призвело до дисфункціональності інституціональної системи. Показовим прикладом є становлення фінансового ринку. У 1990-х роках його формування передбачало розвиток відповідної інфраструктури. Якщо досвід функціонування банків, хоча й державних, мав місце, то в небанківських інститутах не було ні практики, ні відповідного нормативно-правового та регулятивного забезпечення. Це стало однією з причин “фінансових пірамід”, дискредитації ставлення суб’єктів ринку до інститутів спільного інвестування, які в усьому світі є джерелом довгострокових фінансових ресурсів.

3. За більшістю програм співпраці України з МВФ вимоги не виконувались, цілком було реалізовано лише дві програми на початку 1990-х років. За іншими

програмами, як правило, отримувались два транші, а в 2002–2008 рр. програми взагалі не реалізовувались. Дослідження підтвердили, що очікування позитивної відповіді від МВФ сприяло реформаторським діям влади. З отриманням перших траншів, коли потреба в розв'язанні нагальних проблем зникала, активність реформ значно знижувалася, а умови співпраці з МВФ переставали виконуватись.

4. Аналіз співпраці України з МВФ засвідчує, що в макроекономічній стабілізації дотримання умов МВФ відіграло значну роль, а для інституціональних змін ці умови були лише катализатором. Якість та ефективність інституціональної трансформації залежать від тих, хто її здійснює.

5. Реалізація інституціональних реформ, як показує досвід Польщі, потребує послідовності, своєчасності й комплементарності, оскільки ефективність інституціональної системи залежить від її повноти. Прикладом необхідності дотримання цих принципів є реформування вітчизняного енергетичного сектору: попри реформування відносин власності, на енергетичному ринку не забезпечено умов конкуренції, викривлене ціноутворення. Проблема тарифів для населення є критичною, але якби її було розв'язано в період високих темпів економічного зростання (ці вимоги містились у програмі МВФ 2002 р.), то не було б таких негативних соціальних втрат.

6. Одним із наслідків інституціональних реформ в Україні є невідповідність формальних і неформальних інститутів, декларованих до створення і реально створених. Усе це спричиняє інституціональні конфлікти та закріплення дисфункцій інститутів. Такий стан інституціонального розвитку та інституціональної спроможності підтверджується показниками якості інститутів.

7. На сучасному етапі співпраці України з МВФ, попри значно відмінні суспільно-політичні обставини, спостерігаються негативні риси попередніх етапів – внутрішні проблеми узгодження інтересів, невиконання умов співпраці, а тому необхідно враховувати як власний, так і зарубіжний досвід. Слабкі демократичні режими та інститути спричиняють низьку економічну ефективність. Для України в умовах євроінтеграції рушієм реформ, за прикладом Польщі, має бути зближення з ЄС, але не як самоціль (вступ до ЄС), а як еталон досягнутих умов життя населення. Відповідно взаємовідносини з будь-якими міжнародними організаціями, у тому числі фінансовими, мають будуватися на принципах формування узгоджених із національними інтересами програм, а не вирішення одномоментних проблем.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Эпоха разобщенности. Размышления о мире XXI века / Д. Белл, В. Иноземцев. – М. : Центр исследований постиндустриального общества, 2007. – 304 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
3. Veblen T. Why is Economics Not an Evolutionary Science? / T. Veblen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/veblen/econevol.txt>.
4. Williamson O. The new institutional economics: taking stock, looking ahead / O. Williamson // Journal of economic literature. – 2000. – Vol. 38, № 3. – P. 595–613.
5. Eggertsson T. Knowledge and the theory of institutional change / T. Eggertsson // Journal of Institutional Economics. – 2009. – Vol. 5, iss. 2. – P. 137–150.

6. Coase R. The Institutional Structure of Production / R. Coase // The American Economic Review. – 1992. – Vol. 82, № 4. – P. 713–719.
7. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М. : Дело, 2002. – 536 с.
8. Норт Д. Институції, інституціональні зміни та функціонування економіки / Д. Норт. – К. : Основи, 2000. – 245 с.
9. Олсон М. Власть и процветание. Перерастая коммунистические и капиталистические диктатуры/ М. Олсон. – М. : Новое издательство, 2012. – 212 с.
10. Hodgson G. M. What Are Institution? / G. M. Hodgson // Journal of Economic Issues. – 2006. – Vol. 40, № 1. – P. 1–25.
11. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер. – К. : Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2011. – 242 с.
12. Аслунд А. Розбудова капіталізму: Трансформація в країнах колишнього Радянського блоку / А. Аслунд. – К. : Основи, 2003. – 636 с.
13. Balcerowicz L. Post-socialist Transition in a Comparative Perspective / L. Balcerowicz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ceuropeens.org/sites/default/files/ambasada_polska_w_paryzu_11_iii_2010.pdf.
14. Balcerowicz L. Up for Debate: Shock Therapy: Bolivia, Poland, Russia. Same Policies-Different / L. Balcerowicz [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pbs.org/wgbh/commandingheights/shared/minitext/ufd_shocktherapy.html.
15. Kornai Já. The great transformation of Central Eastern Europe/ Já. Kornai // Economics of Transition. – 2006. – Vol. 14 (2). – P. 207–244.
16. Нуреев Р. М. На пути к пониманию институциональной природы инноваций / Р. М. Нуреев // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). – 2012. – Т. 4, № 2. – С. 4–10.
17. Полтерович В. М. Стратегии институциональных реформ: перспективные траектории / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 2006. – Т. 42, № 1. – С. 3–18.
18. Радаев В. Новый институциональный подход: построение исследовательской схемы / В. Радаев // Экономическая социология. – 2001. – Т. 2, № 3. – С. 5–26.
19. Ткач А. А. Институціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія / А. А.Ткач. – К. : ЦУА, 2007. – 304 с.
20. Якубенко В. Базисні інститути в трансформаційній економіці : монографія / В. Якубенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 252 с.
21. Williamson J. What Washington Means by Policy Reform, in Latin American Adjustment: How Much Has Happened? / J. Williamson // What Washington Means by Policy Reform. – Washington: Institute for International Economics, 1990. – P. 5–24.
22. Barro R. IMF Programmes: Who Is Chosen and What are the Effects? / R. Barro, J. Lee // NBER Working Paper Series. – 2002. – № 8951. – 50 p.
23. Kapur D. Governance-Related Conditionality of the International Financial Institutions / D. Kapur, R. Webb // Group of 24 Discussion Paper Series (Research papers for the Intergovernmental Group of Twenty-Four on International Monetary Affairs). – 2000. – № 6. – P. 1–28.
24. Sachs J. Reforms in Eastern Europe and the Former Soviet Union in Light of the East Asian Experiences / J. Sachs // NBER Working Paper. – 1996. – № 5404. – P. 1–29.
25. Stiglitz J. The World Bank at the Millennium / J. Stiglitz // The Economic Journal. – 1999. – Vol. 109, iss. 459. – P. 577–597.
26. Tirole J. Financial Crises, Liquidity, and the International Monetary System / J. Tirole. – Princeton : Princeton University Press, 2002. – 168 p.
27. World Development Report. – Oxford University Press, 2002. – 249 p.
28. Kaufmann D. The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi // World Bank Policy Research Working Paper. – 2010. – № 5430.

29. Bird G. Institutions and the fate of democracy: Germany and Poland in the twentieth century. IMF Programs: Do they Work? Can they be made to work better? / G. Bird // World Development. – 2001. – Vol. 29, iss 11. – P. 1849–1865.
30. Easterly W. What did structural adjustment adjust? The association of policies and growth with repeated IMF and World Bank adjustment loans / W. Easterly // Journal of Development Economics. – 2005. – № 76. – P. 1–22.
31. Acemoglu D. Institutions as the fundamental cause of long-run growth / D. Acemoglu, S. Johnson, J. Robinson // NBER Working Paper. – 2004. – № 10481.
32. Javed O. The Economic Impact of International Monetary Fund Programmes. Institutional Quality, Macroeconomic Stabilization and Economic Growth / O. Javed. – Switzerland : Springer, 2016. – 130 p.
33. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents / J. Stiglitz. – N. Y. : W.W. Norton, 2002. – 192 p.
34. Serra N. The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance / N. Serra, J. Stiglitz. – Oxford ; N. Y., 2008. – 202 p.
35. Полунев Ю. Десять шоків України. – Ч. 1 // Економічна правда. – 2014. – 12 квіт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/12/12/512627/>.
36. 25 Years of Transition: Post-Communist Europe and the IMF / J. Roaf, R. Atoyan, B. Joshi, K. Krogulski [and an IMF staff team]. – Washington, D.C. : IMF, 2014. – 72 p.

References

1. Bell, D, Inozemcev, V. (2007). *E`poxa razobshhennosti. Razmy`shleniya o mire XXI veka* [The era of disunity. Reflections about the world of the XXI century]. Moskva: Centr issledovaniy postindustrial`nogo obshhestva [in Russian].
2. Veber, M. (1998). *Sociolohiya. Zahal`noistory`chni analizy`. Polity`ka* [Sociology. General historical analysis. Policy]. Ky`yiv: Osnovy` [in Ukrainian].
3. Veblen, T. (n. d.). *Why is Economics Not an Evolutionary Science?* Retrieved from <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/veblen/econevol.txt>.
4. Williamson, O. (2000). The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of economic literature*, 38, 3, 595–613.
5. Eggertsson, T. (2009). Knowledge and the theory of institutional change. *Journal of Institutional Economics*, 5, 2, 137–150.
6. Coase R. (1992). The Institutional Structure of Production. *The American Economic Review*, 82, 4, 713–719.
7. Nel`son, R., Uinter, S. (2002). *E`volyucionnaya teoriya e`konomicheskix izmenenij* [Evolutionary Theory of Economic Change]. Moskva: Delo [in Russian].
8. Nort, D. (2000). *Insty`tuciyi, insty`tucional`ni zminy` ta funkcionuvannya ekonomiky`* [Institutions, institutional change and the economy]. Ky`yiv: Osnovy` [in Ukrainian].
9. Olson, M. (2012). *Vlast` i procvetanie. Pererastaya kommunisticheskie i kapitalisticheskie diktatury`* [Power and prosperity. Develop communist and capitalist dictatorship]. Moskva: Novoe izdatel`stvo [in Russian].
10. Hodgson, G. M. (2006). What Are Institution? *Journal of Economic Issues*, 40, 1, 1–25.
11. Shumpeter, J. A. (2011). *Teoriya ekonomichnoho rozvy`tku: Doslidzhennya pry`butkiv, kapitalu, kredy`tu, vidsotka ta ekonomichnoho cy`klu* [Theory of Economic Development: Study profits, capital, credit, interest and the business cycle]. Ky`yiv: Vy`davny`chy`j dim “Ky`yev-Mohy`lyans`ka akademiya” [in Ukrainian].
12. Aslund, A. (2003). *Rozbudova kapitalizmu: Transformaciya v krayinax koly`shn`oho Radyans`koho bloku* [Building Capitalism: The Transformation of the former Soviet bloc]. Ky`yiv: Osnovy` [in Ukrainian].
13. Balcerowicz, L. (2010). *Post-socialist Transition in a Comparative Perspective*. Retrieved from: http://www.ceuropeens.org/sites/default/files/ambasada_polska_w_paryzu_11_iii_2010.pdf.

14. Balcerowicz, L. (n. d.). *Up for Debate: Shock Therapy: Bolivia, Poland, Russia. Same Policies-Different*. Retrieved from: http://www.pbs.org/wgbh/commandingheights/shared/minitext/ufd_shocktherapy_full.html#leszekbalcerowicz.
15. Kornai, J. (2006). The great transformation of Central Eastern Europe. *Economics of Transition*, 14 (2) ,207–244.
16. Nureev, R. M. (2012). Na puti k ponimaniyu institucional`noj prirody` innovacij [On the way to the understanding of the nature of the institutional innovations]. *Journal of Institutional Studies (ZHurnal institucional`ny`x issledovanij)*, 4, 2, 4–10 [in Russian].
17. Polterovich, V. M. (2006). Strategii institucional`ny`x reform: perspektivny`e traektorii [Strategies for institutional reform: promising path]. *E`konomika i matematicheskie metody`* [Economics and Mathematical Methods], 42, 1, 3–18 [in Russian].
18. Radaev, V. (2001). Novy`j institucional`ny`j podxod: postroenie issledovatel`skoj sxemy` [A new institutional approach: building a research scheme]. *E`konomicheskaya sociologiya* [Economic sociology] 2, 3, 5–26 [in Russian].
19. Tkach, A. A. (2007). *Insty`tucional`na ekonomika. Nova insty`tucional`na ekonomichna teoriya* [Institutional Economics. New institutional economics]. Ky`yiv: CUL [in Ukrainian].
20. Yakubenko, V. (2004). Bazy`sni insty`tuty` v transformacijnij ekonomici [Basic institutions in economy]. Ky`yiv: KNEU [in Ukrainian].
21. Williamson, J. (1990). What Washington Means by Policy Reform, in Latin American Adjustment: How Much Has Happened? *What Washington Means by Policy Reform*. Washington: Institute for International Economics, 5–24.
22. Barro, R., Lee, J. (2002). IMF Programmes: Who Is Chosen and What are the Effects? *NBER Working Paper Series*, 8951.
23. Kapur, D., Webb, R. (2000). Governance-Related Conditionalities of the International Financial Institutions. *Group of 24 Discussion Paper Series (Research papers for the Intergovernmental Group of Twenty-Four on International Monetary Affairs)*, 6, 1–28.
24. Sachs, J. (1996). Reforms in Eastern Europe and the Former Soviet Union in Light of the East Asian Experiences. *NBER Working Paper*, 5404, 1–29.
25. Stiglitz, J. (1999). The World Bank at the Millennium. *The Economic Journal*, 109, 459, 577–597.
26. Tirole, J. (2002). *Financial Crises, Liquidity, and the International Monetary System*. Princeton: Princeton University Press.
27. *World Development Report*. (2002). Oxford University Press.
28. Kaufmann, D., Kraay, A., Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. *World Bank Policy Research Working Paper*, 5430.
29. Bird, G. (2001). Institutions and the fate of democracy: Germany and Poland in the twentieth century. IMF Programs: Do they Work? Can they be made to work better? *World Development*, 29, 11, 1849–1865.
30. Easterly, W. (2005). What did structural adjustment adjust? The association of policies and growth with repeated IMF and World Bank adjustment loans. *Journal of Development Economics*, 76, 1–22.
31. Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson J. (2004). Institutions as the fundamental cause of long-run growth. *NBER Working Paper*, 10481.
32. Javed, O. (2016). *The Economic Impact of International Monetary Fund Programmes. Institutional Quality, Macroeconomic Stabilization and Economic Growth*. Switzerland: Springer.
33. Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York: W.W. Norton.
34. Serra, N., Stiglitz, J. (2008). *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*. Oxford: New York.
35. Polunyev, Yu. (2014). *Desyat`shokiv Ukrainy`*. *Chast` 1* [Ten shocks Ukraine. Part 1]. Retrieved from <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/12/12/512627/> [in Ukrainian].
36. Roaf, J., Atoyan, R., Joshi, B., Krogulski, K. (2014). *25 Years of Transition: Post-Communist Europe and the IMF*. Washington, D.C.: IMF.